

Visegrády Antal

A magyar jogi kultúráról

On the Hungarian Legal Culture

Összefoglalás

A jogi kultúra fogalmának tisztázása után szerző bemutatja az európai jogcsaládok és jogi kultúrák fő vonásait. A magyar jogi kultúra történeti elemzőinek vizsgálata után foglalkozik az uniós jogrendszerek és jogi kultúrák közeledésének lehetőségeivel és korlátaival. A tanulmány az uniós tagságnak a magyar jogi kultúrára való hatása elemzésével zárul.

Kulcsszavak: jogi kultúra, jogcsaládok, uniós jogi kultúrák közeledése, uniós tagság hatása

Summary

After the clearing of the nation of legal cultures the author shows the european legal families and legal cultures. After the examination of historical characteristics of hungarian legal cultures he deals with the possibilities and limits of approximation of the EU legal systems and cultures. Finally the paper analysis the impact of EU membership on the hungarian legal cultures.

Keywords: legal cultures, legal families, approximation of EU legal cultures, impact of EU membership

BEVEZETÉS

Ha a klasszikus kor örökségét nézzük, a görögök sokat töprengtek a jog természetén és a társadalomban betöltött szerepén. A különböző poliszok tételes joga nem volt túlságosan fejlettnak nevezhető, görög jogtudományról pedig szinte nem is beszélhetünk. A rómaiak ellenben az elméleti kérdéseknek nem szenteltek nagyobb figyelmet. Őket az olyan normák érdekelték, mint amelyek a magántulajdont szabályozták, és amelyek azt rögzítik, mit kényszeríthet ki peres úton az egyik ember a másiktól. Az évszázadok folyamán a római jog igen jelentős szerepet játszott a közös európai kultúra gondolatának megszületésében. A római jog annak a ragyogó civilizációnak a joga, amely a Földközi-tengertől az Északi-tengerig, Bizánctól Bretagne-ig terjedt (David, 1977; Stein, 1999).

A római jog újjászületése Itáliában ment végbe, mely a középkor későbbi évszázadaiban is a jog oktatásának és továbbfejlesztésének centruma maradt. A humanizmus előretörésével a 16. században Franciaország vette át a vezető szerepet. A 17. században Hollandián volt a sor, hogy a jogtudomány fejlődésének új lendületet adjon.

Közismert, hogy a középkortól a 18. század végéig az európai kontinensen egységes jog és egységes jogtudomány létezett, mely egyfelől a Corpus Iuris Civilisen, másfelől a Corpus Iuris Canonicin alapult. E két joganyag mellé a középkor folyamán számos fontos jogintézmény társult egyes territoriális jogokból és szokásokból. Mindezek együttesen alkották az ún. *ius commune*-t.

A kontinentális Európa *ius commune*-ja erősen különbözik a *common law*-tól, amely Angliában a királyi bíróságok által alkalmazott egységes jogot jelenti. Ez nem jelenti azt azonban, hogy ezek ne együttesen alkotnák az ún. nyugati jogot, amelynek közös vonásai a kapitalizmus, a liberalizmus, valamint a keresztény erkölcs (vö. Visegrády, 2003).

A 19. századtól azonban a jog már egyenlővé vált az egyes nemzetállamok jogával. A nemzeti jogok egyetemi oktatásának első színhelye Uppsala, ahol 1620-tól kezdve oktatták a svéd jogot. 1679-ben francia jogi tanszéket állítottak fel Párizsban a Sorbonne-on. Wittenbergben 1707-től kezdték tanítani a német jogot, Spanyolországból 1741-től, Oxfordban 1758-tól, Cambridge-ben 1800-tól, Portugáliában pedig 1772-től.

A szakirodalomban ma már úgyszólván közhelynek számít az a tétel, miszerint Európában ún. törésvonalak léteznek: a) a centrum- és a perifériaországok; b) a keleti és a nyugati államok, valamint c) a protestáns és a katolikus vallású nemzetek között. Ezekhez – a magam részéről – negyedikként hozzátenném a politikai és jogi kultúránk tekintetében érzékelhető törésvonalakat is. S ebben kell látnunk vizsgált témánk gyökereit, jóllehet az utóbbi évtizedekben az európai integrációs intézmények jogalkotási törekvései egyre inkább egy egységes európai jog felé mutatnak. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a „törésvonalak” kifejezést nem pejoratív értelemben használjuk, hanem annak érzékeltetésére, hogy az erős európai identitás alapját éppen a jogi kultúrák közötti különbségek fenntartása alkotja.

A jogi kultúra komponensei az alábbiak: a) az írott jog és az élő jog; b) az intézményi infrastruktúra (bírói rendszer, jogász hivatás); c) a jogilag releváns magatartás

modelljei (pl. pereskedés), valamint d) a jogtudat (Kondorosi–Visegrády, 2011). Világméretben a regulatív és az orientatív jogi kultúrák különböztethetők meg (Kulcsár, 1997:137–147). A tipikusan az „euroatlanti” kultúra társadalmaira jellemző, regulatív jogi kultúrában a jog elfogadása a magatartást valóban, normatív értelemben irányító szabályként történik,¹ de távolról sem azonos mértékben.

AZ EURÓPAI JOGCSALÁDOK ÉS JOGKÖRÖK

A regulatív jogi kultúrán belül az EU-hoz tartozó nemzeti jogrendszerek eltérő jogcsaládokba,² illetve jogkörökbe tartoznak, az alábbiak szerint.

A common law jogcsalád

Az öt világrészen működő jogi berendezkedés európai tagjai: az Angliára és Walesre kiterjedő angol jog; az ír jog, amely „korrigált” angol jog; valamint a skót jog, amely „vegyes” jellegű.³

A jogcsalád modellje az angol jog, ezért ezt mutatjuk be részletesebben. Jellegzetességei a következők:

a) Az angol jog a 15. és 16. században – önálló fejlődése folytán – ellenállt a kontinensen általánossá vált római jogi recepciónak.

b) A másik lényegi jegye az angol jognak, hogy nem kodifikált, azaz szabályainak jelentős része nincs törvénybe foglalva.

c) Az angol jog bíró alkotta jog (judge-made law).

d) Előbbiből fakad, hogy szabályai kevésbé elvontak és általánosak, mint a kontinentális jogrendszereké, hiszen mindig egy konkrét eset eldöntésére vonatkoznak.

e) Az angol jog nyílt rendszert képez. Olyan módszer felhasználását jelenti, amely mindenfajta kérdés megoldását lehetővé teszi, de nem tartalmaz olyan anyagi jogi jogszabályokat, amelyeket minden körülmények között alkalmazni kellene.

f) Végül, de nem utolsósorban a római-germán jogcsaláddal szemben, az angol jog történeti jellegű, fejlődése nem tört meg, egységes volt. Nem beszélhetünk tehát régi és új angol jogról; minden jogszabály, bármily régi keltű, egyben mai is, hacsak ellenkező törvény vagy szokás le nem rontotta; sőt, minél régebbi a jogszabály, annál nagyobb a tekintélye.

A római-germán (kontinentális) jogcsalád

A világ első jogcsaládja a római-germán, melynek története a messzi múltba nyúlik vissza. Az ókori Róma jogához kötődik, de a több mint ezeréves fejlődés során nemcsak az anyagi és eljárási szabályok, hanem a jogról és a jogszabályról alkotott koncepció is jelentősen eltávolodott az Augustus és Justinianus idején uralkodó felfogástól. A római-germán család jogrendszerei a római jog továbbvivői, fejlődésének befejezői, tökéletesítői voltak; semmiképpen sem jelezték annak másolatát, annál kevésbé, mert igen sok elemük más forrásból ered, mint a római jog.

Európában – Nagy-Britanniát leszámítva – ma már minden jogrendszer idetartozik. Ugyanakkor a római-germán jog az egész világon megtalálható. A régi Római Császárság határait messze túllépve, meghódította egész Latin-Amerikát, Afrika tekintélyes részét, a Közel-Kelet országait, Japánt és Indonéziát. Ezt az elterjedést részben a gyarmatosítás, részben azok az előnyök okozták, amelyeket a jog átvételénél a 19. századi romanista jogokban általánosan elfogadott kodifikáció jogi technikája nyújtott.

A jogcsalád jellegzetességeit a következőkben foglalhatjuk össze:

a) E jogrendszerek pillérei az írott jogforrások (törvény, rendelet), a törvény elsőbbséget élvez más jogforrásokkal szemben.

b) Viszonylagos absztraktság, amely azt jelenti, hogy a jogszabály nem valamely vitás ügy eldöntésekor keletkezik, és aztán alkalmazzák más esetekre is – mint pl. az angolszász jogrendszerekben –, hanem az egyes esetek konkrét körülményeitől függetlenül ír le bizonyos magatartásmintát.

c) A jogszabályok optimális általánossággal rendelkeznek, azaz nem túlságosan általánosak, mert akkor megnehezítenék a jogalkalmazást, ám elég általánosak ahhoz, hogy bizonyos típushelyzetekre alkalmazhatók legyenek.

d) A jog alkotásának és alkalmazásának szférája mereven elválik egymástól, szemben a common law-val.

e) A jogászok feladata ezekben az országokban főleg a jogszabályok értelmezése. Minden közelebbi megjelölés, ami kimarad a jogszabályból, automatikusan növeli a bíró értelmezési feladatát. A római-germán jogcsaládban tehát a jogot nemcsak a törvényalkotó által megfogalmazott jogszabályok alkotják, hanem a joggyakorlat által kialakított „másodlagos szabályok” is.

f) A joganyag önálló, zárt rendszert alkot, amelyben mindenfajta kérdés – legalábbis elméletben – valamely létező jogszabály „értelmezésével” megoldható, illetve megoldandó.

A római-germán jogcsaládon belül a következő három jogkör alakult ki.

Romanista jogkör

A *romanista jogkör*höz tartozó európai országok:

- Franciaország (mint a jogkör „bölcsője”);
- Belgium, Luxemburg, Hollandia (amelyek a francia katonai expanzió eredményeképpen kerültek kapcsolatba a francia joggal); valamint
- Olaszország, Spanyolország és Portugália (amelyek jogrendszerére már erőteljes hatással volt a német és a svájci törvénykönyv is, így bizonyos fokig átmeneti típusnak számítanak).

A romanista jogkör jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:

1) A jogkör központi jelentőségű kódexe a Code Civil (1804). Ez a törvénykönyv világos szerkezetű, minden feudális elemtől, „kompromisszumtól” mentes, a bírói mérlegelésnek igen kis teret hagy, rövid, egyszerű fogalmazású. A Code-ot a „legpolgárabb” magánjogi kódexnek szokták nevezni, amely alapja lett az európai kodifikációnak.

A Code Civil érintetlenül hatályban maradt Belgiumban, négy olasz államban, továbbá Svájc két kantonjában, Badenben néhány módosítással. A Code Napoléon mását fogadták el Hollandiában (1838), valamint Szicíliában (1812), Parmában (1820), a szardíniai államokban (1837) és Modenában (1842). Az eredetinek adaptált fordításaként vezették be Görögországban (1841), az egységesült Olaszországban (1865) és Romániában (1865). Végül, ha nem is kizárólagos forrásként, de meghatározó inspirálónként jelentkezett a portugál (1867) és a spanyol (1889) magánjogi kodifikációban, akárcsak Észak-Amerikában Louisianában és Québecben.

A Code Civil a legátütőbb sikert azonban Dél-Amerikában érte el. Így eredeti francia nyelven vették át Dominikában (1825), majd fordításban Bolíviában (1831). A francia közvetítésű európaiság alkotó elsajátítása először Chilének sikerült (1855), ami több országot (Ecuador, 1861; Kolumbia, 1873) lemásolásra ösztönzött, másokat (Uruguay, 1867; Argentína, 1869) pedig arra, hogy a Code-ot továbbfejlesztve, nemzeti kódexet alkossanak.

Ázsiában hasonlóan széles körben gyakorolt erjesztő hatást a Code Civil, bár kevésbé egységesen, Japánban pl. az elveit alkalmazták, Törökország pedig mind a négy francia kódexet átvette. Egyiptom első törvénykönyvei (1876, 1883) a Code Napoléon átvételével, jelenlegi kódexe pedig (1948) ennek továbbfejlesztésével – Szíriát is adaptált átvételre inspirálva (1949) – született meg. Végezetül francia gyökerűnek, bár nagymértékben továbbfejlesztettnek kell tekintenünk Libanon (1934) és Venezuela (1942) polgári törvénykönyvét is (Varga, 1979:117–118).

a) Elég radikális álláspontot foglal el a törvény és a bíró viszonyát illetően. Utóbbi ugyanis nem értelmezheti „önkényesen” a törvényt, hanem jogértelmezési kérdésekben az 1790-ben létrehozott référé législatif nevű fórumhoz kell fordulnia.

b) A Code a tulajdonos polgári törvénykönyve, ami azt jelenti, hogy a kódex alkotóinak szeme előtt a racionálisan döntő, információkkal és jogismerettel rendelkező állampolgár lebegett. A Code emiatt a személyes, tulajdon- és szerződési szabadság maximumát igyekszik garantálni.

c) A Code átmenetet testesít meg a teljesen elvont jogelvek és a konkrét szabályok között. Ezzel nemcsak a magánjogi kódexek stílusát határozta meg évszázadokra, hanem más törvénykönyvekét is.

2) A romanista jogkörön belül – szemben a germanista jogkörrel és a common law jogcsaláddal – a törvényhozás túlsúlya érvényesül, és – paradox módon a római jog korai recepciója miatt – a római jog kevésbé.

Germán jogkör

A jogcsalád második jogköre a *germán jogkör*, melyhez a következő országok tartoznak:

- Németország;
- Ausztria;
- Svájc;
- Kelet-Közép-Európa országai (mindenekelőtt Csehország és Magyarország).

A germanista jogkör jellemzőiről a következőket állapíthatjuk meg:

1) A kialakulásában fontos tényező volt az, hogy a többi jogrendszerhez képest később érte a római jogi hatás (a 15. század táján), akkor azonban ez a hatás igen jelentős volt.

b) A jogkör központi jelentőségű kódexe a Bürgerliches Gesetzbuch (1900), mely – szemben a Code Civillel – konzervatív kódex. A BGB-t Európában felhasználták a görög magánjog újrakodifikálásában (1840) és a lengyel kötelmi jog kodifikálásában (1933). Alapul vették a brazil (1916), a mexikói (1928) és a perui (1936) Código Civil megalkotása során csakúgy, mint a japán (1898), sziámi (1925), kínai (1929) vagy thaiföldi (1962) magánjog kodifikálásában. Végezetül az olasz Codice Civile-re (1942) is inspirálón hatott, ami azért figyelemre méltó, mivel az 1865. évi Codice Civile még francia szellemben fogant (Varga, 1979:120–121).

a) A BGB joga jogászjog, és elsősorban pontosságra, részletességre, absztraktságra törekvő nyelvezet és stílus jellemzi. Címzettjei nem az állampolgárok, hanem elsősorban a jogászok (persze nem régi, hanem szociológiai értelemben). Konstruktív, fogalmi mesterségesek, nyelve műnyelv, amelyet igazán csak a szakma érthet meg. Fő célja nem a tömörség, hanem a pontosság, ezért olykor igen bonyolult.

b) A törvénykönyv rendszere is sajátos, amennyiben többé-kevésbé követi a justiniánusi *Institúciók* szerkezetét (személyi és családi jog, tulajdon tárgyai és fajtái, a tulajdonszerzés módjai stb.).

Az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (ABGB, 1811) sokan sajátos átmenetnek tartják a BGB jogászjoga és a Code Civil jogalkalmazói joga között.

A germanista jogkörön belül sajátos helyet foglal el a híres Svájci Polgári Törvénykönyv (ZGB, 1912). A ZGB „szándékosan homályos” bizonyos pontokon, annak érdekében, hogy a bíró a lehető legmegfelelőbb megoldást találhassa meg az adott esetben. Ennek megfelelően kiterjedten használja az ún. generálklauzulákat, amelyeket az egyedi esetben a bírónak kell értelmeznie.

Északi jogkör

Végül az *északi jogkörbe* a következő országok tartoznak:⁴

- Dánia;
- Finnország;
- Izland;
- Norvégia;
- Svédország.

A jogirodalom ugyancsak fogas kérdésnek tartja a skandináv jogok elhelyezését a jogrendszerek térképén. Közlebről, a között kell választani, hogy a common law, avagy a kontinentális jogcsaládba tartoznak-e. Lényegében négy nézetcsoport alakult ki. Számos szerző „közbeneső helyre” utalja a skandináv jogokat a két nagy jogcsalád között (pl. Malstöröm, Schmidt). Mások az angolszász jogokhoz kapcsolják őket (pl. Ussing). Vannak, akik egy harmadik rendszernek tartják az északi jogrendszereket (pl. Eek, Aminjon, Nolde, Wolff, Hamza). Az uralkodó álláspont szerint az anarchikus jogok a kontinentális blokkhoz sorolhatók, annak sajátos jogszabályát, jogkörét képezik (David, Rheinstein, Sundberg, Zweigert, Kötz, Bogdan, Eörsi stb.).

Mint majd lentebb látni fogjuk, átfogó, a franciaországihoz, illetve a németországihoz mérhető kódexeik nincsenek, van viszont nagyszámú kontinentális technikájú résztörvényük, és a bírósági ítéleteknek sincs jogforrási erejük. Kontinentális típusú általános jogi fogalmakkal operálnak, de pragmatikusan átgyúrnak ezeket. Bár a római jogot formálisan sohasem recipiálták, de a joggyakorlat többet merített a római jogból, mint a common law bíróságok. A skandináv bíróságok hivatalnokbíróságok, de minden bíró különvéleményt készíthet, és ezek nyilvánosak. Végül, a jogászképzés kerete és rendszere kontinentális típusú, bár az oktatás módszere közelít az amerikaihoz.

Az északi jogrendszerek közötti szoros kölcsönhatások azzal a ténnyel magyarázhatóak, hogy a skandináv országok közötti politikai és kulturális kötődés mindig is nagyon erős volt. Igaz, hogy a három északi királyság, Dánia, Norvégia és Svédország teljes egyesítése csak ideiglenes volt a kalmari szövetség idején (1397–1523), de egyrészt a Svédország és Finnország közötti, másrészt pedig a Dánia, Norvégia és Izland közötti kapcsolatok sokkal tartósabbnak bizonyultak, és évszázadokig fennálltak. Finnországot a 12. és 13. században elfoglalta Svédország, és előbbi hat évszázadon keresztül volt része az utóbbinak. Egészen 1809-ig részt vett abban a sok tekintetben nagyszerű külső és belső fejlődésben, amelyen a nagy skandináv állam keresztülment. Svédország nem gyakorolt elnyomó politikát, sőt ellenkezőleg, a finn néppel nemcsak elismertette a maga kulturális és politikai felsőbbségét, hanem azt rokonszenvenessé is tette, és követendő mintául állította. Miként az egész kultúra, a jogrendszer is svéd volt finn földön.

A svéd jog tehát nem volt idegen jog Finnországra nézve, hanem tökéletesen hazaiá vált, s az ország képviselőinek közreműködésével fejlődve, a lakosság körében is szilárd gyökeret vert. Közelebbről, az 1442-ből származó Konings-Balken az általános országos jogot tartalmazta. 1809-ben azonban – az Oroszország elleni sikertelen háború következményeként – Svédországot kényszerítették Finnországnak a cárok számára történő átadására. Finnország autonóm, „bensőleg szabad” állammá vált, miként I. Sándor cár nevezte. Így a finn alkotmány és az 1737. évi svéd Sveriges Rikes Lag, mely a magán-, a büntető- és az eljárási jognak lényeges részét foglalta magában, évtizedeken át változatlanok maradtak.

A finn jogfejlődésnek ez a békés időszaka azonban nem tartott sokáig. 1899 és 1905 között köszöntött be az orosz politika nagy változása, a russifikáció korszaka, amely Finnországot – különböző manifesztumokkal és törvényekkel (1899, 1910) – a cári birodalom egyszerű részének és az orosz jogrend alárendeltjének nyilvánította. Ám mindezek az alkotmányellenes és jogcsorbító intézkedések a finn állam és nép hangos tiltakozását és passzív ellenállását váltották ki. A jogalkalmazásban ugyanekkor továbbra is a svéd törvényeket használták. Így, amikor Finnország az októberi forradalom után megszabadult Oroszországtól, és 1918-ban kikiáltotta függetlenségét, jogi egysége Svédországgal nem gyengült meg nagymértékben.

A finn jogtörténet specialitása a kétféle bíróság. Egészen a 20. század végéig külön működtek a német mintára megalkotott városi bíróságok és a vidéki bíróságok, ezek egyesítése „helyi bíróságok” megnevezéssel csak 1993-ban következett be. Skandinávia nyugati részén Dánia, Norvégia és Izland a dán királyi család központi

irányítása alatt maradt a 14. század végétől több mint négy évszázadig, így a dán jog Norvégiában és Izlandon is alapvetően érvényben volt.

A legkorábbi ismert dán jogforrások a Landskabslove, vagyis a provinciális törvények voltak, amelyek a 11–12. századból származnak. Ezek a magánjogi gyűjtemények egy-egy önálló terület joganyagát foglalták magukban. A kereszténység terjedése a 12–13. századra tehető, ekkor mintegy 2000 templomot építettek; ez az az időszak, amelyet a királyi hatalom kiteljesedése is jellemez. Az ekkor legismertebb törvényt, a Jutland Jydske Lovot 1241-ben alkotta meg a király, és fogadta el Viborg gyűlése. Jórészt ez is az uralkodó szokásjog írásba foglalását valósította meg, előszava viszont a király kötelességeiről szólt, és az egyház jelentékeny befolyását tükrözte. A királyi hatalom azonban hamarosan meggyengült, s 1281-ben a királynak egy, az angol Magna Chartához hasonló megállapodást kellett kötnie. A következő fontos állomás a dán jogfejlődésben az V. Keresztély által 1683-ban kihirdetett általános kódex, a Danske Lov. Ez és norvégiai megfelelője, az 1687-ben kibocsátott Norske Lov egyébként a „hagyományörző” nemzeti jogászoknak a rendszeres kodifikációt kívánó romanistákkal szembeni győzelmét jelentette. A szóban forgó kódexek hat könyvre bomlanak: az első a joggyakorlattal, a második az egyházzal, a harmadik a világi osztályokkal, a kereskedelemmel és a házassági joggal, a negyedik a tengerjoggal, az ötödik a vagyoni jog fennmaradó részével, illetve az öröklési joggal, s a hatodik könyv a büntetőjoggal foglalkozik. Végül a dán jogfejlődés modern korszaka a jog elmélete és gyakorlata egymást érintő kölcsönös hatásával jellemezhető, melynek produktumai egyfelől pl. az 1866. és 1930. évi büntető törvénykönyvek, az 1845. évi öröklési törvény, az 1916. évi bírósági szervezeti és eljárási törvénykönyv stb. Másfelől megfigyelhető, hogy Dániában a munkaügyi vitákban hozott ítéleteknek nagy a precedensereje, mert a kollektív szerződés egy pontjának új értelmezése megbonthatja a szerződés egyensúlyát; ugyancsak nagy ereje van annak a precedensnek, amelyre kiterjedt államigazgatási gyakorlat épült rá.

Ami Norvégiát illeti, kiemelkedő Magnus Hakonarson (vagyis Lagaböter: „aki megjavítja a jogot”) szerepe, amennyiben egységesítette a megnövekedett birodalmában érvényesülő szokásjogi rendszereket. Azokat részeiben promulgáltatott (1274–1276). Norvégia 1814-ig Dániához tartozott, majd Károly János svéd trónörökös (később XIV. Károly néven király) a dánokat arra kényszerítette, hogy Norvégiát Svédországnak adják át. Így váltotta fel az 1380 óta fennálló dán–norvég uniót a svéd–norvég. Norvégia azonban nem gazdát cserélni akart, hanem alárendelt szerepét megeléggel, függetlenséget. Ám két hétig tartó háború után kénytelen volt beletörödni a helyzetébe, s a függetlenségre 1905-ig várnia kellett. A két ország királya közös lett, a külpolitikát a svédek irányították, de mindkét államnak saját parlamentje volt. A norvégok függetlenség iránti vágya, nemzeti öntudatuk erősödése végül az államszövetség felbomlásához vezetett. Az utolsó csepp a pohárban az volt, hogy Norvégia saját konzulátusok felállítását kérte, s ebbe a svédek nem akartak beleegyezni. A norvég parlament így 1905. július 7-én kimondta az unió felbomlását és a svéd uralkodó hatalmának semmisségét. A svédek erre az unió sorsáról népszavazást követeltek, melyre augusztus 13-án került sor. 368 208-an szavaztak az unió fennmaradása ellen, és csak 184-en mellette. Ezt kö-

vetően Norvégiának még fel kellett áldoznia több határ menti várát ahhoz, hogy aztán majd II. Oszkár svéd király 1905. október 6-án feloszlassa a svéd–norvég uniót.

A norvég jogfejlődés főbb mérföldkövei az alábbiak. Már 1274-ben kodifikálták a városi jogot Landslov néven, mely a legkorábbi európai törvénytűvek közé tartozik. Ez a 10. és 11. században végbement regionális prokodifikációkra (Gulatingsslov és Frostatingslov) épült. Mint fentebb említettük, a Danske Lov 1687-ben Norske Lov néven Norvégiában is hatályba lépett, s számos rendelkezése ma is hatályos. Ez jól érzékelteti a nemzeti tradíció több mint 300 éves folytonosságát. Kiemelendő, hogy a Norske Lov egyes rendelkezései előrevetítik a BGB által követett ún. absztrakciós elvet. Svédországban ugyan 1200 körül írásban rögzítették az ún. nyugati gót jogot (vestgötalag), de a jogi széttagoltság felszámolása a 14. század derekán uralkodó II. Magnus Eriksson király (1319–1363) nevéhez fűződik. A későbbi időkben elkészült középkori kódexek (Lex municipalis regni Suecial) nem voltak tekintettel a római jog elveire. Ezzel a ténnyel függ össze az, hogy a városi (stadslag) jogot és a falusi jogot (landslag) egymástól elválasztva, önállóan foglalták rendszerbe (1350–1357).

Jelentős jogfejlődési állomás a Bajor Kristóf által promulgált Codex Christianus (1442), amely azért született, mert az uralkodó a három skandináv királyság trónjának elfogadásakor feltételül kapta a svéd nemességtől, hogy egyúttal a birodalom Magnus Eriksson alkotta törvényének a nemesség által saját előnyére átformált változatát is fogadja el. A 17. és 18. században a fejlődés olyan mértékűvé vált, hogy Dániához hasonlóan mindenre kiterjedő törvénykönyveket állítottak össze, illetve a legfelsőbb bíróság jellegű intézmény bírói az akkor már elavult, Városi jogi törvény és Falusi jogi törvény helyett elsősorban a római jogot alkalmazták. 1734-ben csaknem fél évszázados előkészítés eredményeként fogadták el a svéd rendek a Sverges Rikes Lagot, azaz a Svéd Általános Törvénykönyvet, mely 1736-ban lépett hatályba. Ez a törvénykönyv ma is hatályos, az időközben eszközölt több módosítás és kiegészítés ellenére. A kódex lényegesen kifinomultabb módon, 9 önálló törvényből, illetve könyvből épül fel (a svéd, egyébként „gerenda” jelentésű „balk” szó ui. egyaránt jelent törvényt és könyvet). Az első öt „kódex” a magánjogot és kereskedelmi jogot (házassági jog, öröklési jog, földjog, építési jog, kötelmi és szerződési jog) tartalmazza. Ezenkívül magában foglalja a büntetőjogot, a végrehajtási jogot és az eljárási jogot is.

A svéd törvénykönyv csak 1300 paragrafusból áll: a dán joghoz hasonlóan egyszerű, világos és közérthető stílusban fogalmazták. Szerkesztői jelentős mértékben figyelembe vették a természetjogot, s előnyben részesítették a karmisztikus szabályozást az elméleti általánosítással és a pedagógia konceptualizmussal szemben, amely a kontinens jogrendszerépítőire volt jellemző. Meg kell említeni, hogy a Sveriges Rikes Lagot később kiegészítették a házassági jogi (1920), eljárásjogi (1924), öröklési jogi (1958), valamint büntetőjogi (1962) részekkel. Végezetül, a 930-as években létrejött izlandi állam joga a sziget egységes szokásjogán alapult. Annak több évszázados gyakorlata után, hogy az egyetlen fizetett tisztviselő, „a jog élő hangja”, a lagsaga az ország gyűlése (Althing) előtt háromévenként recitálva előadta az országban érvényesülő szokásjog teljes anyagát, e jognak írott formát s egységes tartalmat biztosítván azt a Haflida Skra-ban (1118), a Grágásban, majd a Jonsbokban (1281) megújítva összefoglalták. A sziget a

13. század második felében norvég, majd 1380-ban, Norvégiának Dániával történő egyesülését követően dán befolyás alá került. 1660-ban Izland Dánia provinciájává válik, majd 1874-ben különleges státuszt kap. Az Althing kétkamarássá válik, és a szigetet érintő kérdésekben törvényeket hozhat. Az 1918-ban elfogadott dán–izlandi szövetségi törvény létrehozta az önálló izlandi monarchiát, amely Dániával perszonálunióban marad. 1941-ben az izlandi kormány deklarálta a sziget függetlenségét. A köztársaság kikiáltására s a Dániával való végleges szakításra egy, az USA alkotmánya mintájára készült alkotmány elfogadásával, 1944-ben került sor.

A skandináv jogok jellegzetességei az alábbiak:

Semmi esetre sem szabad azt állítani, hogy a skandináv jogok az európai kontinens jogrendszerétől teljesen elszigetelve alakultak ki. Történelmi szempontból minden északi jogrendszer a germán jogon alapszik, ha kétségtelenül volt is néhány helyi variáció Skandinávia különböző részein. A német hatás igen jelentős két irányban is: egyfelől a skandináv jogok fogalmi gazdagodásában, eszköztára megnövekedésében. Az ifjú svéd nemesemberek pl. jogi képzésüket a protestáns Németország egyetemén, majd később Uppsalában és Landban szerezték. Gusztáv Adolf közigazgatási reformja részeként legfelsőbb bíróságokat alapított – a Svea hofráttot Stockholmban 1614-ben, és a Göta hofráttot Göteborgban 1634-ben, amelyek ma is léteznek –, és természetes volt, hogy a bíróságok, az angol gyakorlattal ellentétben, tanult, hivatásos bírákat alkalmaztak, akik a római jogban is jártasak voltak. A római jog tehát csak a 17. században érte el délről a skandináv országokat egy olyan korban, amikor a hagyományos jogintézmények időben már megszilárdultak a tartományi és a városi törvényekben, valamint a bírói gyakorlatban. Ezért a római jog hatása azokra a területekre korlátozódott, ahol a középkori kódexek meglehetősen hiányosnak bizonyultak, pl. szerződési jog, hiteljog, zálogjog, társasági és csődjog.

A fentebb említett német hatás másfelől megkönnyítette a skandináv jogok identitásának megtalálását a gyakorlatiasság jegyében. Ehhez adott jelentős inspirációt az angolszász jog és jogtudománya, elsősorban módszertanilag. Az erőteljes német befolyás mellett a skandináv jognak másik jellegzetessége az ún. „belső” jogharmonizáció. Ennek gyökerei azokra az északi jogásztalálkozókra nyúlnak vissza, amelyeket 1872 óta szabályosan, háromévente rendeznek. Ezt követték 1918 óta a skandináv joghallgatók közös konferenciái, majd 1952-ben országgyűlési képviselőkkel és kormánytagokból megalakult az Északi Tanács, s 1962-ben létrejött a helsinki megállapodás az együttműködésről és annak módjáról. Az északi igazságügy-miniszterek évente többször közös megbeszéléseket tartanak, vezető tisztviselőik pedig állandó munkakapcsolatban vannak. A modell lényege a következő: az Északi Tanács ajánlása alapján minden országban külön nemzeti bizottságok alakulnak, ezek egymással egyeztetve külön-külön javaslatokat készítenek, és ezeket a saját kormányserveikkel egyeztetik. Az igazságügyi tárcák tovább dolgoznak a javaslatokon, egymás között egyeztetik azokat, majd az Északi Tanács a javaslatot jóváhagyja. Ennek nincs kötelező ereje. A javaslatok – lehetőleg egyidejűleg – a nemzeti törvényhozások elé kerülnek, esetleg csak egy-két országban. Az eredmény olyan törvények keletkezése, amelyek tartalma nagyrészt ugyanaz, de bizonyos pontokban egymástól el is térhetnek. Nem lehet kétséges, hogy közös tör-

ténelmi és kulturális örökségük tudata ugyanúgy, mint a növekvő egymás közti kereskedelem és a közlekedés fejlődése, egyaránt ösztönözte az északi államokat, hogy a törvényhozás terén is ilyen szorosan együttműködjenek. Ezt megkönnyítette az a tény, hogy – a finn kivételével – a skandináv nyelvek szoros kapcsolatban állnak egymással, így az ügyvédek saját nyelvükön beszélhetnek, és még így is jól megértik egymást.

A jogegységesítés végső célja egy egységes skandináv polgári törvénykönyv megalkotása volt. Az eddigi eredmények, a teljesség igénye nélkül, a következők. Váltótörvény (1880); kereskedelmi és védjegy-törvény (1880); tengerjogi kódex (1892); új váltótörvény (1897); szabadalmi törvény (1894). Később Norvégiában, Svédországban, Izlandon és Dániában (itt 1906-ban) közös kereskedelmi kódexet fogadtak el, s ezt követték még különféle magánjogi és családjogi, skandináv viszonylatban közös törvények, mint a szerződésekről szóló törvény (Svédország 1915; Dánia 1917; Norvégia 1918; Finnország 1926; Izland 1936). 1953-tól kezdődött el újból az együttműködés, amely mindenekelőtt a szerződési és felelősségi jog egységesítését célozta (pl. részletfizetési törvény, biztosítási szerződésekről szóló törvény stb.). Az egyik legkiemelkedőbb siker a Sale of Goods elfogadása 1905 és 1907 között, az akkor még szuverenitással nem rendelkező Finnország kivételével. Ezzel kapcsolatban több érdekesség is említhető. Mindenekelőtt megalkotásánál figyelemmel voltak mind a német, mind az angol szabályozásra. E komparatív módszer alkalmazása az azóta elkészült törvényeknél is érvényesül. Másodsor, mint fentebb jeleztük, a finnek nem iktatták be a szóban forgó vételi törvényt. Később szükségük volt a törvényre, de modernebbet akartak. Ez a többi országot is modernizálásra indította, egyebek közt a jogegység kedvéért. 1962-ben egy bizottság felállítására került sor, amely az előkészítő munkálatok során tekintettel volt az akkor még készülő, az ingók nemzetközi adásvételét szabályozó Bécsi Vételi Egyezmény (1980) rendelkezéseire. Az észak-európai adásvételi tervezetet (Nordic Sales Act) Norvégia, Finnország és Svédország ugyanazzal a szöveggel hirdette ki, Dániában és Izlandon erre eddig még nem került sor. Végül, de nem utolsósorban a törvényhozást elnyújtó skandináv jogharmonizációnak sajátos színezetet ad az a tény is, hogy Dánia, Svédország és Finnország tagja az Európai Uniónak, miáltal a közösségi jog is becsatornázódik ebbe a folyamatba.

A jogászai hivatást illetően az északi országokban az általános állami szolgálat bizonyos egybefonódottsága jellemző. A bírák ugyanis a demokratikus többség által képviselt politika hordozóinak tekintik magukat, akik a törvényhozó és a végrehajtó hatalom együttes szolgálatára hivatottak, de a hatalmaknak nem ellenőrei, mint a csodált common law-ban. A bírói jogalkalmazás számára az elsődleges direktíva a törvény szövege, de másodlagos direktívákként figyelembe veheti a törvényhozási anyagot, a bírósági gyakorlatot s bizonyos esetekben a jogirodalmat és a szokást is. Kollízió esetén a törvény szövege a döntő. Jelentősége miatt külön foglalkozunk a törvényhozási anyaggal, melynek különösen Svédországban van igen nagy szerepe, ahol a törvényhozási folyamatnak három szakasza van. Először egy bizottságot alakítanak, amelyben nagyobb számban vesznek részt a legfelsőbb bíróság bírói, továbbá a tudomány képviselői és minisztériumi tisztviselői. Ezek egy javaslatot készítenek, terjedelmes indoklással, melyet közzétesznek a hivatalos lapban (S. O. U.). Ennek

alapján a miniszter elkészíti a benyújtandó tervezetet, jóval rövidebb indoklással, majd a megfelelő országgyűlési bizottság készít tervezetet indoklással. Ezt is közzéteszik, és azután ezt tárgyalja a parlament. Az első bizottsági szöveg szakértőivélemény-jellegű; a második politikai és szakértői; a harmadik pedig politikai jellegű. Ezért a legnagyobb súlya a másodiknak van, ugyanis amit a miniszteri és országgyűlési bizottság nem kifogásolt az első, „szakértői” bizottság elaborátumából, az jóváhagyottnak tekintendő, s a bíróságok – különösen a törvény megalkotását követő első időben – a normatív anyaghoz tartozónak tekintenek. Így jön létre a „törvényhozási anyag”, amely ténylegesen jogforrásként funkcionál. A hasznossága abban áll, hogy mivel a törvényben használt kifejezések a konkrét ügyekben sohasem egyértelműek, tájékoztatja a bírót a törvényhozó szándékáról.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a jogirodalomban egyesek aggályosnak tartják a legfelsőbb bírósági bírák részvételét a törvényhozásban, mondván, hogy azok fogal-körömmel ragaszkodnak a közreműködésükkel készült törvényhez, a hiányosságát igyekeznek elkendőzni. Mások szerint viszont a bíró jobban tudja alkalmazni azt a törvényt, amelynek megalkotásában részt vett (vö. Eörsi, 1974.)

A skandináv jogok fontos jellegzetessége az, hogy figyelemre méltó kisebbségi jogi megoldásokat intézményesítenek. Hivatalosan Finnország kétnyelvű ország, azaz a hazai svédesség (6%) formálisan nem minősül kisebbségnek, hanem a finnekkel egyenrangú államalkotó nép. Az 1919-ben kelt finn alkotmány 14. §-a szerint „a köztársaság nemzeti nyelve a finn és a svéd”. Ennek gyakorlati alkalmazásáról az 1922-ben kelt, majd 1935-ben, 1962-ben és 1975-ben módosított nyelvi törvény rendelkezik. A különleges nyelvi viszonyok természetesen más törvényekben és rendeletekben is megjelennek, pl. az oktatási és az egyházi törvényben is. A kétnyelvűség egyik legfontosabb alapeleme, hogy a törvényeket és rendeleteket egyszerre mindkét hazai nyelven megjelentetik. Ugyanígy a kétnyelvű megyék, városok és községek helyi rendelkezéseit is. Az államon belül Åland különleges státuszt élvez, melyet később részletesen bemutatunk. Állami tisztviselő, politikus, hivatalnok, bíró általában csak olyan személy lehet, aki mindkét nyelven beszél. Tanárok, könyvtárosok, városi és községi hivatalnokok esetében a település nyelvi hovatartozása dönti el a megkívánt nyelvtudás mértékét. A településeket ugyanis három csoportba sorolja be a finn jogalkotás: vannak finn, svéd és kétnyelvű városok, illetve falvak. Kétnyelvűnek minősül minden olyan település, ahol a másik nyelvi közösségbe tartozók aránya eléri a 8%-ot vagy a 3000 főt. Az arányokat kétévenként, az országos népszámlálás keretében vizsgálják felül. Ha egy település egyszer már kétnyelvű volt, egynyelvűvé csak abban az esetben válhat, ha a kisebbség aránya 6% alá süllyed, ám a köztársaság elnöke még ez alól is kivételt tehet. A kétnyelvű településeken minden hivatalos ügyintézés két nyelven történik, kétnyelvűek az utcatáblák, a hirdetések és a hivatalos feliratok, kétnyelvű minden nyomtatvány (még hozzá a többség-kisebbség szerinti sorrendben), és a hatóság köteles mind a két nyelvi közösséget az anyanyelvén kiszolgálni. Ez a szabályozás egyben azt is jelenti, hogy azokban a városokban vagy községekben, ahol a finnek aránya nem éri el a 8%-ot, a hivatali élet kizárólag svédül folyik, egynyelvű még a postabélyegző is.

A 3000-es szabályt a köznyelv egyszerűen csak Lex Abónak nevezi. Turku (svéd nevén Abo) svéd lakossága ugyanis a 8% alatt marad (1983-ban 5,1%), abszolút lélekszámuknak (8272 fő) köszönhetően a város mégis a kétnyelvű települések közé tartozik. Finnország 461 településéből ma 396 finn, 24 svéd (ebből 15 Ålandon), 41 pedig kétnyelvű (ezek közül 20 svéd, 21 pedig finn többségű). A hazai svédeknek az oktatási rendszer teljes skálája rendelkezésükre áll, az óvodától az egyetemig. Az oktatási törvény kimondja, hogy ahol azt 13 tanuló igényli, svéd nyelvű osztályt, illetve iskolát kell létrehozni. A kétnyelvűség azonban nemcsak az oktatásban és a közigazgatásban érvényesül, hanem a hadseregben és az egyházi életben is. Finnország alkotmánya előírja, hogy a két nyelvi közösség igényeit egyformán, egyenlő mértékben kell kielégíteni. Ez természetesen a tömegtájékoztatási eszközökre is vonatkozik. Finnországban kisebbségi önkormányzatok is működnek. A nyugati és déli partok mellett elhelyezkedő svéd nyelvű önkormányzatok száma 55, amelyek önálló országos önkormányzati szövetséget alkotnak, hozzájuk csatlakozott további 31 olyan helyi önkormányzat is, ahol többségben vagy kisebbségben jelentős svéd nemzetiség él.

A továbbiakban a három skandináv területi autonómia közül Åland státuszával foglalkozunk kissé részletesebben. A Népszövetség 1921. évi döntése értelmében Åland Finnország része maradt, a svéd etnikum érintetlenségének biztosítására azonban messzemenő garanciákat kellett nyújtania. Az ålandi „alkotmány” kimondja, hogy az iskolarendszer svéd, és svédnek is kell maradnia. Ennek érdekében állami vagy községi támogatást csak svéd nyelvű iskola kaphat. Svéd a szigetcsoport hivatalos nyelve, svéd nyelvű a közigazgatás, és svéd nyelvűek a feliratok. Földet, ingatlant, részvényt csak ålandi „állampolgár” vásárolhat. Ugyanúgy „állampolgársághoz” kötött a szavazati jog, a választhatóság és a közhivatalok betöltése.

Åland ügyeiben a Landsting, a 30+10 tagú, kétkamarás helyi parlament dönt, a végrehajtás és az operatív irányítás pedig az általa választott héttagú „kormány”, a Landskapsstyrelsen feladata. A tartománnyal legközvetlenebbül összefüggő kérdések: a községi igazgatás, a helyi közrend, tervezés stb. szabályozása tartományi törvénnyel (Landskapslag) történik. Feltétlenül ki kell emelni, hogy minden olyan társadalmi életviszonyban, ahol Åland valamilyen specifikumot, illetve különösképpen védelemre szoruló sajátosságokat tud felmutatni, az önkormányzati törvény megadja a lehetőséget arra, hogy a szigetlakók maguk által alkotott jogszabályok hatálya alatt élhessenek, ugyanis az országos törvény csak a legalapvetőbb szabályokat rögzíti. Az ålandi alkotmányt az azt megalkotó finn parlament egyoldalúan nem változtathatja meg, módosítása csak a Landsting akaratából lehetséges. Biztosítják ugyanakkor a szigeteken élő, töredéknyi finn kisebbség jogát, hogy az állami, illetve a tartományi hatóságokhoz saját nyelvükön fordulhassanak, s a hivatalok is finnül válaszoljanak a beadványaikra.

Sajátos megoldások alakultak ki a skandináv államokban a lappok (számik) kisebbségi jogainak kezelésére. Különösen az utóbbi évtizedekben erősödött fel a kisebbségek jogainak intézményesítésére, erősítésére, a pozitív diszkriminációra vonatkozó igény. Mindhárom északi országban megválasztottak egy „lapp parlamentet”, amelyeknek egyelőre csak konzultatív szerepköre van, de erősödik az igény döntési hatáskörök

átvételére az állami szervektől. A lappok lakta területeken lévő önkormányzatokban többnyire lapp többség van. Finnországban a kilencvenes évek elején nyújtottak be egy törvénytervezetet a „számik jogairól”, ami szerint az újrászervezett lapp falvak kollektív tulajdonukba kapják az addig is általuk használt állami földeket, erdőket, és különleges védelmet kapnak tradicionális életmódjuk folytatására azon a területen, amit egy 1973-as kormányhatározat tradicionális lapp földnek minősített. Már a korábbi szabályozások alapján is megillette a lappokat mindhárom skandináv államban a rénszarvastenyésztés, halászás, vadászás joga az állami földeken. A benyújtott javaslattal kapcsolatban jelentős ellenállás mutatkozik, különösen az önkormányzati és államigazgatási egységek, szövetségek részéről, amelyek attól félnek, hogy a sajátos lapp önkormányzati, illetve tulajdonjogok megbontják az igazgatási rendszer egységét, és egyelőre nem kidolgozottak a jogrendszer egészével való kapcsolatok.

Dánia a fennhatóságát Grönland egész területére 1917-ben terjesztette ki. Az 1953. évi dán alkotmány a szigetet a Dán Királyság külső országrészének nyilvánította. Grönland 1979 óta rendelkezik széles körű belső autonómiával, csak a külügyeket és a honvédelmet irányítják Koppenhágából. Egykamarás parlamentje és saját kormánya van. A szigetet a koppenhágai parlamentben két küldött képviseli. Grönlandon a dán jog van hatályban. Az ősi eszkimó (inuit) szokásjog csak egyes jogintézmények területén érvényesül a bírói gyakorlatban. A sziget Dánia csatlakozásával az Európai Közösségek részévé vált. Az 1982-ben megtartott népszavazás eredményeként azonban Grönland kilépett az Európai Közösségekből. Mint fentebb kifejtettük, Izland 1944-ben nyerte el a függetlenségét, a Dán Királysággal kötött nemzetközi szerződés alapján az izlandi állampolgárok a mai napig speciális jogokkal rendelkeznek Dániában, a dán alkotmány alapján a dán állampolgárokkal azonos jogállásúak. Ugyanakkor a dán nyelv oktatása ma is kötelező az izlandi iskolákban.

AZ EURÓPAI JOGI KULTÚRÁK FŐ VONÁSAI

Az európai jogi kultúra fogalmát két megközelítésben használhatjuk: egyrészt az európai államok jogi kultúrái közös jellemzőinek leírására, másrészt az Európai Unió sajátos sui generis jogi kultúrájának megjelölésére.

Az európai jogi kultúra a nyugati jogi kultúra része, és lényegében annak bölcsője. Jellemzője a jog szekularizált jellege, azaz a jog formálisan elkülönül a vallási és erkölcsi szabályoktól, ezeknek a szabályrendszereknek az értékei a jogba a politikai jogalkotáson keresztül transzformálódnak. Az európai jogrendszerek szekularizáltak ugyan, de gyökereiket a zsidó-keresztény hagyományokban jelölik meg. Társadalomszervezési és politikai értékrendjükben a parlamentáris demokrácia, a politikai pluralizmus, a jogállamiság és az emberi jogok melletti elköteleződés tükröződik. A professzionizált jogalkotási folyamat mellett a professzionizált jogalkalmazás is meghatározó jellemzője, de a bírák szerepéről vallott felfogás már bizonyos töréspontot jelent a hagyományos értelemben vett európai jogi kultúrán belül: a bíró alkotta jog az angolszász (common law) jogi kultúra természetes része, ugyanakkor a kontinentális (civil jogi) jogi kultúrákban a bíró jogalkotó, jogfejlesztő szerepe vitatott. Az európai integráció

azonban hozzájárult az európai jogi kultúrák közeledéséhez, és az Európai Unió jogi kultúrájában ezek a különbségek már feloldódni látszanak.

Hesselink szerint az európai jogi kultúra legfontosabb jellemzője a jogi formalizmus, a jog dogmatikus, pozitivista megközelítése, azaz a szöveghez kötöttség és a formállogikai érvelés dominanciája. Bár az angol jogrendszer formalizmusa nem olyan erőteljes, mint a kontinentális jogrendszereké, ebben a tekintetben szerinte mégis kisebb a különbség az angol és a kontinentális jogrendszerek között, mint az angolszász jogrendszeren belül az angol és az amerikai jogrendszer között, vagyis az európai jogi kultúrán belül nagyobb a koherencia, mint az angolszász jogcsaládon belül (Hesselink, 2002:11–75; Kondorosi–Visegrády, 2012).

Az európai és főként a hagyományos kontinentális megközelítés a jogot koherens, logikus rendszernek tekinti, amelyben a törvény (kódex) szövegében vagy következtetés útján minden felmerülő kérdésre megtalálható a helyes (és egyedül helyes) válasz. A jogtudomány is erősen pozitivista, a jogtudósok kommentárjainak pedig fontos szerepe van a jogalkalmazásban, a bíróságok érveléseikben, a megfelelő megoldás megtalálásában gyakran támaszkodnak ezekre a kommentárookra. A 19. századi formalizmust idővel enyhítette ugyan a teleologikus értelmezés módszerének elterjedése, vagy az olyan általános fogalmak (pl. a magánjogban a jóhiszeműség) bevezetése, amelyek a bíró mérlegelési jogkörét szélesítették, az ítékezés alapját jelentő kódexet továbbra is elsősorban a törvényhozónak kellett a változó társadalmi körülményekhez és követelményekhez igazítania.

Az angol és a kontinentális jogrendszerek közötti legnagyobb különbség a bírák szerepére vonatkozó felfogásban a bíró alkotta jog jogforrási szerepének elismerésében rejlik. A kontinentális felfogásban a bíró feladata kizárólag a jog alkalmazása (ez következik a hatalmi ágak elválasztásának elvéből is), a törvényhozás a jogalkotó feladata, a bíró csak a törvény „szája” (Montesquieu). Ezzel szemben az angol jogrendszer jogforrásként ismeri el a bírói joggyakorlatot, az esetjogot, a bírák a változó körülmények fényében alkalmazhatják a törvényeket. Természetesen a gyakorlat bebizonyította, hogy az extrém formalizmus tarthatatlan, és a 20. század folyamán a különböző kontinentális jogrendszerekben is elismerték – különböző mértékben és fáziskésésekkel –, hogy a bírák valamilyen módon jogot alkotnak, ami megnyilvánulhat az eseti döntések iránymutató, orientációs szerepében, a bírói jogpolitikában, vagy akár olyan jogintézményekben, mint a magyar Kúria jogegységi határozatai.

Ugyanakkor, ha túllépünk a formalista megközelítésen, és nem a jogforrások (mint a jog megjelenési formái) közötti különbségekre fókuszálunk, akkor az angol és a kontinentális jogrendszerek közötti különbség minimálisra zsugorodik, és nem lesz nagyobb, mint az egyes kontinentális jogrendszerek közötti különbségek. Ez az amerikai jogi kultúrával összevetve válik leginkább láthatóvá, amely az európai pozitívizmussal szemben a jogi érvelésben nem a jogforrásokra helyezi a hangsúlyt, hanem a döntés következményeire, tehát inkább pragmatista. A jogtudomány és a jogi képzés sem a szövegre (legyen az törvény vagy esetjog) összpontosít, hanem inkább annak kontextusára, társadalmi összefüggéseire, a jog gyökereinek és működésének megismerésére

helyezi a hangsúlyt interdiszciplináris megközelítésben (jog és gazdaság, jog és társadalom stb. tudományterületeken).

Ilyen nézőpontból megvizsgálva, az angol jogrendszer valóban közelebb áll a kontinentális jogrendszerekhez, mint az angolszász testvér amerikai jogrendszerhez, és az angol és a kontinentális jogi kultúra együtt európai jogi kultúrának nevezhető. Az európai jogi kultúra formalizmusa mögött ugyanis – az amerikaival ellentétben – a parlamenti szuverenitás és szupremácia eszmerendszere áll, amelynek része a jogalkotóban és a kormányzat megfelelő működésében való bizalom (szemben az amerikai bizalmatlansággal). Amint Martijn W. Hesselink rámutat, az európai megközelítés is kevésbé formalisztikus, amikor a jogalkalmazók bizalmatlanok más intézményekkel, mint például az Európai Unió intézményeivel szemben (Hesselink, 2009; 2011).

Kérdés, hogy ez a bizalmatlanság a politikai bizalmatlanság (a nemzeti politikai intézményrendszernek az EU intézményrendszere iránti bizalmatlansága, vagy az amerikai helyzethez hasonlóan a jogi intézményrendszernek a politikai intézményrendszer iránti bizalmatlansága) jogi tükröződése, vagy a jogalkalmazóknak a más jogi kultúrával szembeni bizalmatlansága, esetleg mindkét forrásból táplálkozik. Témánk szempontjából azt érdemes megvizsgálni, hogy az EU-val szembeni bizalmatlanság eredhet-e a „mássággal”, más jogi kultúrával szembeni bizalmatlanságból, azaz más-e az Európai Unió jogi kultúrája, mint a fentiekben elemzett és alapvetően a formalizmussal jellemzett közös európai jogi kultúra.

A MAGYAR JOGI KULTÚRA FŐBB TÖRTÉNETI JELLEMZŐI

A kelet- és közép-európai régió társadalmainak jogi kultúrája főként regulatív jellegű volt, bár a történelem során vegyültek bele az orientatív jogi kultúrára jellemző elemek is. Ez két okkal magyarázható. Egyrészt, a régió jogrendszerei bizonyos téren erős regulatív elemekkel rendelkeztek, például a pereskedési hajlam tekintetében, főként Magyarországon. Más téren viszont a törvény megkerülésére való hajlandóság nemcsak hogy évszázadokon keresztül létezett és létezik ma is, hanem a jogi kultúra elfogadott viselkedésformájává is vált. Bár a jogállamiság eszméje hatással volt a királyi törvényhozásra – ahogy ezt a magyar jogtörténet bizonyította is –, a 16. század elejéig a királyi törvényhozás gyakorlatilag csak az adott király uralkodásának idejére szóló jogszabályok megalkotását jelentette. A 16. századig a bírósági ítéletek és charták nem törvényekre, hanem az ország ősi szokásaira hivatkoztak (*antique regni consuetudo*). Ez a körülmény bizonyos mértékben eltérítette a magyar jog – és ezzel együtt a jogi kultúra – fejlődésének irányát a nyugati jogrendszerekétől, ami a későbbiekben újra felvetette az adaptáció szükségességének kérdését (Kulcsár, 1997).

A magyar jogi kultúrában a bíróság és ezzel együtt a bíró társadalmi helyzete is ambivalens maradt. A magyar bírósági szervezetet csak 1869-ben választották külön a közigazgatástól, és csak ekkor rendelkezett törvény a bírák függetlenségéről. Egyrészt a bírói szerep sosem vált olyan jelentőssé és elismertté Magyarországon, mint például az angolszász jogrendszerekben. Másrészt viszont a magyar jogi kultúrában

megmutatózó pereskedési hajlam a bíróságnak mint a jogviták eldöntésében részt vevő intézménynek a fontosságát jelzi. A „szocialista” korszakban a korlátok nélküli törvényhozás vált meghatározó jellemzővé, a bürokratikus típusú, szimbolikus és technikai jellegű jogszabályok száma gyors növekedésnek indult, és ennek következtében a normativitás háttérbe szorult. Mindez jelentős mértékben rontotta a jog és a jogászszakma társadalmi presztízsét, amelyet a mesterségesen generált politikai célokat szolgáló koncepciók pereskedés még tovább romboltak.

Miként már Alexis de Tocqueville rámutatott, amíg a középkori Európa nyugati felén (pl. Franciaország, Németország) az abszolútizmus, addig Magyarországon – Lengyelországgal együtt – a szabadság tradíciója dominált.⁵

Végül a magyar jogi kultúrát a jogi népszokásoknak az állami joggal kapcsolatos, speciális viszonya is jellemezte. A jogi népszokások nem azért léteztek, mert az állami jog megengedte, megtűrte vagy elismerte azokat. A két szabálycsoport elkülönült ugyan egymástól, de kölcsönhatásukat el kell ismernünk. Elkülönültek, mert a jogi népszokásokat a társadalom kisebb-nagyobb csoportjai, belső autonómiájuknál fogva életviszonyaik rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami, az egyházi vagy egykor a földesúri előírásokat. Két szálon mégis kapcsolódhattak az állami joghoz: részben a partikuláris jogalkotásban, mint pl. a városok és a községek, tehát a helyhatóságok ún. statútumaiban, amelyek átvettek jogi népszokásokat (mint pl. az idegen kóstolási joga a gyümölcsösben), részben pedig a különböző szintű bírói gyakorlatban, amely – ha a törvénnyel nem álltak ellentétben, sőt ritkábban annak ellenére is – elismerte azokat. A jogi népszokásokat fenntartó közösségek belső társadalmi autonómiájára, fegyelmeire viszont az volt a jellemző, hogy akkor sem fordultak bírósághoz vagy felsőbb közigazgatási fórumhoz, amikor a jogi népszokás alkalmazása valakinek jog- vagy érdeksérelmet jelentett. Így 1840 óta a törvény a lányok részére a fiúkkal való egyenlő öröklést biztosította, ennek ellenére igényeik érvényesítése érdekében még 40-50 év múlva is csak ritkán fordultak bírósághoz.

Tehát – miként Tárkány Szűcs Ernő szellemesen írja – „fent” a törvények, lent pedig az állam által el nem ismert szabálycsoport, a jogi népszokások uralkodtak. Az életviszonyok tükrében egy szilárd szabálysáv tartotta magát, mert ezekhez a viszonyokhoz az állami jog nem jutott le; részben, mert ezek a hatalmi elit érdeklődési köréből kimaradtak, vagy pedig azért, mert ezeket nem látták el jogszabályokkal, illetve nem helyeztek súlyt a jogszabályok érvényesülésére, hatékonyságára (Tárkány Szűcs, 1981).

MAGYAR JOGI KULTÚRA A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN⁶

Írott és élő jog

A történelmi múltra visszatekintve, azt kell megvizsgáljunk, hogy az intézményi és politikai kultúrának a változása vajon kontinuitás vagy diszkontinuitás eredménye-e. Magyarországon a következő területeket különböztethetjük meg:

- politikai intézmények: *diszkontinuitás*, forradalmian új kormányzati rendszer,
- jogrendszer: *kontinuitás* (vö. Paczolay, 1993).

Ezen a téren különös figyelmet kell szentelnünk az Alkotmánybíróság nagy jelentőségű határozatának, amely egyértelmű megállapításokat fogalmazott meg többek között a jogállamiságról és a rendszerváltás jogi jelentőségéről. „Magyarország jogállammá minősítése ténymegállapítás és program egyszerre. A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. A jog számára a rendszerváltás azt jelenti, és jogi rendszerváltás kizárólag abban az értelemben lehetséges, hogy a jogállami Alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg – az új jogalkotást tekintve – összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósítása folyamat. A rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető Alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az »Alkotmány előtti« és »utáni« jog között. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek legitimitása ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új Alkotmánynak kell megfelelnie. Az alkotmányossági vizsgálatban sincs a jognak két rétege, és nincs kétféle mérce sem. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatálybalépésével válhattak alkotmányellenessé.”⁷

Az Alkotmánybíróság döntése szintén utal a gondolkodásmód és attitűd változásának fontosságára a jogi (és ezért a politikai) kultúrában. Ez a rendszerváltás, amely jogállami forradalom útján, törvényesség és kontinuitás alapján ment végbe, tömeges törvényhozást tett szükségessé. A normaalkotásban a hangsúly áthelyeződött a jogforrási hierarchia csúcsára, így jött létre több mint másfél ezer hatályos törvény (a jelenleg érvényben lévő jogszabályok száma mintegy hatezer) (Fleck, 2010:55). A 90-es évek elejétől a törvények száma folyamatos növekedést mutat. A törvények háromnegyedét 1990 óta hozták; tehát a jogrendszer legfontosabb szintje lecserélődött a rendszerváltás után. Míg a parlament 1990-ben 104, 2000-ben 145 törvényt hozott, a 2010 májusa és 2011 májusa között hozott törvények száma elérte a 200-at, beleértve az új Alaptörvényt is, amely az 1949. évi Alkotmányt váltotta fel. Nagyfokú aktivitás figyelhető meg az átruházott jogalkotás (rendeletalkotás) terén is. Az Alkotmánybíróság bírái a jogalkotás felett állandó felügyeletet gyakorolnak.

Az „élő jog” legfontosabb színtere a bírák által alkotott jog. A bíróságok nem pusztán „végrehajtják” a jogi normák rendelkezéseit, hanem értelmezik, alkalmazzák és ezáltal szükségszerűen fejlesztik is a jog minden ágát (vö. Zirk-Sadowski, 2011). Tehát, *praetor ius facit inter partes*. Ezért a bíróságok állandó és egységes gyakorlata, valamint a Kúriának ezt az egységes gyakorlatot alakító precedensértékű jogegységi határozatai, egyedi határozatai és egyes véleményei mind jogforrásszerű normáknak tekinthetők.

Csak a példa kedvéért: 2008 és 2010 között 46 büntetőjogi, 37 közigazgatási és 24 polgári jogi precedens született (Visegrády, 2013).

A jogászi hivatás

A rendszerváltást megelőzően a magyar jogászs szakmát két alapvető vonás jellemezte. Egyrészt alacsony volt a presztízse, másrészt a négy évtizednyi „szocialista” – és ennek leple alatt: keleti – befolyás ellenére, jelentős mértékben megőrizte a hagyományos magyar jogi gondolkodás folytonosságát. Ez utóbbi jellemző döntő fontosságúnak bizonyult a magyarországi rendszerváltás során (Kulcsár, 1997:135). Az első választásokat követően, az Országgyűlést nagyrészt jogászokkal, független értelmiségiekkel és filozófusokkal töltötték meg.

A jogászi pálya vonzereje hirtelen megnőtt – összhangban Magyarország demokratikus jogállammá való fejlődésével. Összehasonlítva a rendszerváltás idején hagyományos jogászi hivatást űző mintegy 4000 fővel, ma ezeken a területeken 15 000 jogászról beszélhetünk, köztük: 2800 bíróról, 1729 ügyésze-ről, mintegy 10 000 ügyvéd-ről és 313 közjegyző-ről. A korábbi négy jogi kar helyett a képzés ma nyolc jogi karon zajlik. A 90-es évek elején 3000 joghallgató volt; ma körülbelül 13 000. A diploma megszerzése után legtöbbjük az ügyvédi pályát választja.

Pereskedés

A pereskedési hajlam, amely a magyar jogi kultúrát egész történelme során jellemezte, természetesen tovább erősödött a piacgazdaság feltételei között, és a bíróságok számára nehézséget jelentett a fokozódó ügyteherrel való megbirkózás. Míg például 1998-ban a helyi és megyei bíróságokhoz benyújtott keresetek száma 402 884 volt, 2010-ben ez a szám 456 188-ra emelkedett. A befejezett ügyek száma ezekre az időszakokra vonatkozóan 410 810 és 453 325 volt.

Magyarország közelebb áll a rövid perek országaihoz, de átlagosan minden típusú per valamivel tovább tart Magyarországon, mint Németországban (hat hónap) vagy Franciaországban (négy hónap). Bár Magyarország dicsekedhet – a lakosság arányában – a második legnépesebb bírói karral (2800 bírósági írásművelő) Németország után, az első- és másodfokú eljárások átlagosan egy évig tartanak, és a legelterheltebb bíróságokon a perek időtartama a két évet is elérheti (pl. Pest megyében) (vö. Pokol, 2003:46–49).

Jogtudat

A magyar lakosság jogtudatában a rendszerváltást követően végbement változásokat kitűnően mutatják az 1997–1998-ban 219 fős mintán végzett elemzés főbb eredményei (Kormány, 1999). A jogágak közül a büntetőjog bizonyult a legismertebbnek, és a közigazgatási és eljárási jog a legkevésbé ismertnek. A megkérdezettek 90%-a tudta, hogy a bíróság nem fogadja el a felperes vagy vádlott azon védekezését, hogy nem ismerte azokat a jogszabályokat, amelyek alapján a bíróság el akarja marasztalni. Az 1965-ben

végzett felméréssel összehasonlítva 15%-os növekedést tapasztalhatunk a helyesen válaszolók számában. Magyarország jogállamiságának szerencsés következménye, hogy 30%-kal több fő gondolja úgy, hogy igazságos ennek az alapelvnek az alkalmazása. Azaz, változott a jogtudat minőségszerkezete is.

Az elemzésben részt vevő lakosság 87%-a tudta, hogy Magyarországon a törvényeket az Országgyűlés hozza, 10%-uk nem válaszolt erre a kérdésre, 3%-uk pedig rossz választ adott. Az 1965-ös felmérés idején az Országgyűlést választók aránya összesen 45% volt! A jelentős különbség oka szintén a rendszerváltásban rejlik, mivel az Országgyűlés súlya és hatalma jelentősen megnövekedett, és az állampolgárok figyelemmel kísérik – kísérhetik – az Országgyűlés munkáját. Sajnálatos azonban, hogy arra a kérdésre, hogyan lehet részt venni egy nyilvános tárgyaláson – előzetes engedély nélkül –, a helyes válaszok aránya mindössze 33% volt. Ez az állampolgároknak a bíróságokhoz való apatikus hozzáállásával magyarázható, valamint azzal, hogy az igazságszolgáltatási rendszerbe vetett bizalom nagymértékű csökkenést mutatott a kilencvenes években.

Szerencsére Magyarországon az elmúlt években fokozatosan javult az igazságszolgáltatás függetlenségének társadalmi megítélése – derül ki az Európai Bizottság által nyilvánosságra hozott, legfrissebb „igazságügyi eredménytáblázatból”.⁸

Végül beszélnünk kell arról a dichotómiáról, hogy amíg a megkérdezett 219 fő háromnegyede különbséget tudott tenni az emberölés és az emberölés kísérlete között, a törvényhozást összekeverték az igazságszolgáltatással, és a természetes és jogi személyek közti különbséget sem ismerték. Mindezt figyelembe véve, miközben elégedetten tapasztaljuk a magyar jogi kultúra megszilárdulását, nem szabad megfeledkeznünk a jogi ismeretek terjesztéséről és a jogtudat fejlesztéséről.

AZ UNIÓS JOGRENSZEREK ÉS JOGI KULTÚRÁK KÖZELEDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

Az EU – mint ismeretes – minden idők legátfogóbb jogharmonizációs programját valósította meg, nemcsak a 28 tagállam, hanem – orientációs ponttá válva – az EFTA, valamint Kelet- és Közép-Európa országainak vonatkozásában is. Az Unió intézményrendszerén keresztül a tagállamok célja nem valamely, ún. „egységes jog” kialakítása, hanem a nemzeti jogok bizonyos megőrzése mellett a tagállamok nemzeti szabályozásainak egymáshoz hasonlóvá tétele, a túlságosan nagy eltérések kiküszöbölése. Ezzel kapcsolatban kell kitérnünk arra a polémiára, amely az ún. konvergenciaelméletnek az uniós jog területén való alkalmazhatóságáról folyik már évek óta.

Az EU jogi kultúrái közti konvergencia hívei közös történelmi múltra, értékrendre és hagyományokra hivatkoznak.⁹ Ezzel szemben többen azt az álláspontot vallják, hogy a common law és a kontinentális jogi kultúra oly távol vannak egymástól, hogy közöttük közeledésről nem lehet szó. Így Pierre Legrand nemcsak a jogrendszert tekinti kiindulópontnak, hanem vizsgálódásaiba bevonja a kulturális elemeket is (Legrand, 1996). Úgy gondolja, hogy pusztán a szabályok és fogalmak keveset árulnak el egy jogrendszerről, és ezek alapján az sem ítéltető meg, hogy a jogrendszerek közelítene-e egymáshoz. Ezeket csak felszínen történő változásoknak tekinti. Vannak olyan

mélyben, egészen a jogi kultúrában, ezen keresztül a nemzeti kultúrában rejlő különbségek, melyek megkérdőjelezzik a közeledés lehetőségét.

Maga a jogszabály része a kultúrának, és e kettő között folyamatos kölcsönhatás áll fenn, állandóan alakítják egymást. Legrand egy példával is illusztrálja a szabályok mögött meghúzódó kulturális jelentést, mikor azt vizsgálja, hogy a két eltérő jogcsaládban hogyan jelölik a bíróságok az eseteket: míg az angolok a felek nevével, addig a franciák a bíróság nevével és a döntés dátumával. Véleménye szerint az angoloknál ez azt a nézőpontot tükrözi, hogy a bíróság csak mint a felek közötti közvetítő jelenik meg, addig a franciáknál a hangsúly az állam hatalmi pozícióján van. Egy szabály, mely mégis egy kultúrát tükröz.

Legrand az előbb említett példát bővebben kifejtve hat pontot határoz meg, amelyben a két nagy jogcsalád különbözik. Az első a jogi érvelés természete, amely a common law esetében analogikus (az új problémákra analógia útján keresik a választ), míg a kontinentális jogcsaládokra az intézményes érvelés a jellemző (egy kiépített rendszerbe kell az esetet beilleszteni). A második a rendszerezés jelentősége. A common law-t még soha nem rendszerezték, és nem is törekedtek rá, míg a törvényi szabályozás a kontinentális jog alappillére. A harmadik a szabályok jellege. Az angolszászoknál a szabályok változhatnak a bírói jogalkalmazás során, míg a kontinentális jogcsaládnál ez nem valósulhat meg. Míg az előbbinél a szabályok igaziból az eseten keresztül nyerik a jelentőségüket, addig az utóbbinál pusztán létük elegendő az alkalmazásukhoz. A negyedik a tények szerepe, amely a common law esetében igen jelentős (a bíróság központi kérdése: „Quid facti?”), addig a kontinentális jogban elveszti jelentőségét, amint beillesztették a már létező rendszerbe (a fő kérdés: „Quid juris?”). Az ötödik a jogosultságok jelentése, amely az angoloknál a keresetindítási jogosultságot jelenti (a tényeknek a keresetet kell alátámasztani), addig a kontinentális jogban a kereset csupán egy alaki szabály, a hangsúly a jogokon van. Végül a hatodik a múltat jeleníti meg, amely – mivel a common law örök időktől létezik – az angoloknál a szöveg tekintélyét adja, addig a kontinentális jogban minden szabály és jogintézmény egy adott korban, egy adott személy vagy testület akaratából jött létre, és e parancs által vált az emberek számára kötelezővé.

Ezek alapján láthatunk egy ellentétes álláspontot, amely tehát azt állítja, hogy az európai jogrendszerek nem közelítenek egymáshoz. Nem látja megvalósíthatónak, hogy egy angol jogász ténylegesen értékelni tudja a „rendszer” vagy a „szabály” fogalmát, mint ahogy azt sem, hogy egy német, holland vagy spanyol jogász értékelni legyen képes a tényeket vagy a múltat, hiszen mindegyik „a saját szemüvegén keresztül figyeli a másikat”.

A harmadik felfogás szerint a fenti koncepciók a jogi kultúrát formálisan értelmezik. Ezzel szemben olyan szociológiai megközelítésre van szükség, amely inkább az identitásra koncentrál. Például a polgári jog gyakran a nemzeti jogi identitás szimbóluma, illetve a nemzeti jogi kultúra kifejezője. Ezért tapasztalható, hogy a tagállamok idegenkednek a polgári jog harmonizációjától. Az EU viszont határozottan igényli azt (Paasilehto, 1999).

Anélkül, hogy most ebbe a vitába bekapcsolódnánk, csupán néhány kérdéssel foglalkozunk röviden.

Az első közülük úgy fogalmazható meg, hogy milyen mértékben hasznosítja az EU a nemzeti jogrendszer jogintézményeit. Az emberi jogok beépülése a közösségi jogba nagyrészt a német alkotmánybíróságnak köszönhető. Az uniós jog nagyrészt adminisztratív természetű joganyagból áll, ezért jó néhány fontos elvét az igen fejlett közigazgatási joggal rendelkező francia és német jogrendszerekből vették át. Újabban viszont az Európai Bíróság néhány elvet – főként eljárásjogi elveket – a „natural justice” köréből, az angol jogból is átvett. Így lettek a uniós jog részévé pl. a „meghallgatáshoz való jog”, az „indoklási kötelezettség” és a „megfelelő eljáráshoz való jog” elvei, de az uniós jog merít a tagállamok gazdasági jogából is (lásd Kecskés, 2011:467–577).

Másodikként az Európai Bíróságról kell szólni. Ez ugyanis az a fórum, amely az angolszász és a kontinentális jogi kultúrák egyfajta „kohójaként” működik. A jog-összehasonlítás az Európai Bíróság állandó „kéziszerszámai” közé tartozik (Kecskés, 2011:467–577).

A fentebb említett két jogi kultúra ötvöződére mutat az a tény is, hogy az Európai Unió Bírósága alapvetően esetjogi módszerekkel dolgozik, de ítéleteinek nincs precedenstermésze.

A következő probléma, amivel foglalkozni szeretnénk, a common law-val kapcsolatos. Arra az egyre nyilvánvalóbbá váló tendenciára gondolok, miszerint a brit bíróságok ítélkező tevékenységükben – bár észlelhető az angolszász és a kontinentális jogi kultúra szintézisére való törekvés – jobbra az amerikai modell felé közelítenek, ahol a döntéseket inkább a jogelvekre alapítják, mint a szabályokra (Levitsky, 1994:380).

Az Európai Unióban napjainkban kritikussá vált migránsválság miatt röviden ki kell térnünk a nemzeti jogi kultúrák és a muzulmán jogi kultúra egymáshoz való viszonyára, amit a politika, de a szakirodalom is a „párhuzamos társadalmak – párhuzamos jogrendszerek” problematikájaként aposztrofál.

Bajorországban kötelező a keresztet kitenni a tantermekben. Amint azt az Alkotmánybíróság 1991-ben hozott ítéletében kifejtette, a kereszt a nyugati kultúra és hagyomány szimbóluma, és ezért kifüggesztése nem jelenti az iskoláknak a keresztény vallással való azonosulását. Tehát nincs szó az állami semlegesség elvének sérelméről. Az osztályterem falán kifüggesztett keresztnek nincs hittérítő funkciója, és senkit nem kényszerít a kereszténységgel való azonosulásra vagy annak megtagadására. Vallási funkciót csak az iskolai ima és a hitoktatás tölt be, amiken nem kötelező részt venni.¹⁰

Franciaországban az ún. kendőper hívta fel a figyelmet a muzulmán és a francia kultúra konfliktusára. A Lyoni Közigazgatási Bíróság 1994-ben jóváhagyta két tanuló kizárását, mert azzal, hogy nem voltak hajlandók levenni a fátylukat a tornaórán, jelentős mértékben megzavarták a pedagógiai munkát. Egy évvel később az Államtanács is hasonlóan döntött, mert miközben a diákok megtagadták a fátyol levételét, szüleik az iskola előtt tüntettek, és röplapokat osztogattak (Takács, 2000:336–345).

Közismert, hogy Nagy-Britanniában az 1996-os Arbitration Act nyomán saría bíróságokat állítottak fel az iszlám közösség számára. Jelenleg már 85 hivatalos és alig megbecsülhető számú nem hivatalos ilyen bíróság működik. A saría bíróságok döntései általában kikényszeríthetők. Gondokat okoz azonban, hogy például a saría értelmében a fiúk kétszer annyit örökölnek, mint a lányok.

AZ UNIÓS TAGSÁG HATÁSA A MAGYAR JOGI KULTÚRÁRA

Az EU joga nem az „európai jogi kultúra”, hanem az *európai jogi kultúrák* terméke. Az új „európai jogi kultúra” most van kialakulóban, melynek jelei többek között a technikai jogszabályok sokasodása, és ezzel egy időben a jogrendszer egységének és vertikális pluralitásának erősödése. A jövő európai közös jog ugyanakkor többet jelent, mint a különböző jogterületek szabályainak egyre inkább megvalósuló összhangját. A *Ius Commune Europaeum* eurocentrikussága nem jelenti azt, hogy csak az európai államok jogrendjeire építkeznek. Az USA-ból, Ausztráliából és Új-Zélandról is átvett jogi megoldásokat. A jövő egyik kérdése az, hogy ez a komplex, ám koherens jogrend hogyan fogadja be a kelet-európai államok jogi hagyományait?

E tanulmány keretében csak két kérdés rövid megválaszolására van lehetőség. Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a nemzeti törekvések mellett bizonyos harmonizációs tényezők is mindig jelen voltak az ezer évre visszatekintő magyar jogi fejlődésben. E harmonizációs folyamat mögött meghúzódó főbb tényezők a következők voltak: Magyarországnak a Nyugat-Európához hasonló gazdasági és társadalmi szerkezete, valamint az európai életszínvonalhoz való felzárkózás törekvése. Ebben a tekintetben tehát Magyarország EU-s csatlakozásának jogharmonizációs dimenziója nem az első kihívás a magyar történelem során.

A rendszerváltás óta több pozitív, eurokonformitás felé mutató tendenciát is megfigyelhetünk a magyar jogi kultúrában. Ilyen például a rendszerváltás legalitásának ténye, valamint az Alkotmánybíróság következetes joggyakorlatának a magyar jogi kultúrára gyakorolt, előnyös hatása. Másrészt, a jogszabályok harmonizációja jelentős szerepet játszik Magyarország regulatív jogi kultúrájának megszilárdításában.

2004-ben történt EU-hoz való csatlakozásunk nem zárja ki azt, hogy megőrizzük az ország jogi kultúrájának egyediségét. Az integráció célja kettős: egyrészt biztosítani kell bizonyos közös hatások elérését; másrészt pedig be kell építenie a folyamatokba biztosítékokat annak érdekében, hogy hasonló eredők hasonló eredményekre vezessenek. „A jogban mindez azt jelenti, hogy a jogi kultúrának csakis olyan elemeit lehet – és adott esetben kell – egységesítenünk, amelyek sine qua non szereppel eszközserű jelentőségűek a mindenképpen megvalósítandó alapcélok szemszögéből” (Varga, 1992:446).

Ezért amikor azon munkálkodunk, hogy a magyar jogi kultúrát eurokonformmá tegyük, figyelmet kell fordítanunk a már létező magyar kultúra ápolására is! Nem gondoljuk, hogy túlzás azt állítani, hogy a magyar jogi kultúra is hozzá tudna járulni az Európai Unió jogrendjének fejlődéséhez.

JEGYZETEK

¹ Fő sajátosságai: az individualizmus és a racionalizmus. Vö. Van Hoecke–Werrington, 1998:503–505.

² Vö. pl. David, 1977; De Cruz, 1995; Zweigert–Kötz, 1971.

³ Lásd Visegrády, 1999; Kecskés, 2012. Az ír jogra nézve lásd Doolan, 1986; a skót jogi kultúrához pedig Watson, 1974.

- ⁴ Lásd ehhez alapvető irodalomként Eörsi, 1974; Hamza, 2002; Uotila, 1996; Danish Committee on Comparative Law 1963; Strömholm, 1981; Varga, 1979.
- ⁵ Lásd erről részletesen Rau et Al., 2014, kül. 7. s köv. old.
- ⁶ Lásd erről részletesen Visegrády, 2011.
- ⁷ 11/1992. (III. 5.) AB határozat.
- ⁸ http://jog.mandiner.hu/cikk/20150309_javul_magyarorszagon_a_biroi_fuggetlenseg_megitelese.
- ⁹ Pl. Gerven, 1995; Joerges, 1997.
- ¹⁰ Lásd részletesen Takács, 2000:326–335.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Blankenburg, Erhard (ed.) (2000): *Legal Culture in Five Central European Countries*. WRR, The Hague.
- Danish Committee on Comparative Law (eds.) (1963): *Danish and Norwegian Law. A General Survey*. Copenhagen.
- David, René (1977): *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- De Cruz, Peter (1995): *Comparative Law in Changing World*. Cavendish Publishing, London.
- Doolan, Brian (1986): *Principles of Irish Law*. Gill and Macmillan, Dublin.
- Eörsi Gyula (1974): *A skandináv jogról és jogtudományról*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest.
- Fleck Zoltán (2010): *Változások és változatlanságok*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gerven, Walter van (1995): Bridging the Gap between Community and National Laws. *Common Market Law Review*, Vol. 32, No. 3, 679–702.
- Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hesselink, Martijn W. (2002): The New European Legal Culture. In: Hesselink, Martijn W. (ed.): *The New European Private Law. Essays on the Future of Private Law in Europe*. Kluwer Law International.
- Hesselink, Martijn W. (2009): A European Legal Method? On European Private Law and Scientific Method. *European Law Journal*, Vol. 15, No. 1, 20–45, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2008.00449.x>.
- Hesselink, Martijn W. (2011): A Toolbox for European Judges. *European Law Journal*, Vol. 17, No. 4, 441–469, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2011.00576.x>.
- Joerges, Christian (1997): The Impact of European Integration on Private Law: Reductionist Perceptions, True Conflicts and a New Constitutional Perspective. *European Law Journal*, Vol. 3, No. 4, 378–406, <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00037>.
- Kecskés László (2011): *EU-jog és jogharmonizáció*. HVG-ORAC, Budapest.
- Kecskés László (2012): *Polgári jogi fejlődés az angol és a skót jogban*. HVG-ORAC, Budapest.
- Kondorosi Ferenc – Visegrády Antal (2011): *Európa: az állam- és jogfejlődés irányai*. HVG-ORAC, Budapest.
- Kondorosi Ferenc – Visegrády Antal (2012): *A jog társadalmi küldetése az európai integráció és globalizáció korában*. Complex, Budapest.
- Kormány Attila (1999): Jogismeret és jogtudat a mai magyar társadalomban. *De Jure*, március 8.
- Kulcsár Kálmán (1997): *Jogszociológia*. Kultúrtrade Kiadó, Budapest.
- Legrand, Pierre (1996): European Legal Systems Are not Converging. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 45, No. 1, 52–81, <https://doi.org/10.1017/s0020589300058656>.
- Levitsky, Jonathan E. (1994): The Europeanization of the British Legal Style. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 42, No. 2, 347–380, <https://doi.org/10.2307/840750>.
- Martinico, Giuseppe – Pollicino, Oreste (2012): *The Interaction between Europe's Legal Systems*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, <https://doi.org/10.4337/9781781005668>.
- Paasilehto, Satu (1999): *Legal Cultural Obstacles to the Harmonisation of European Private Law*. Helsinki.
- Paczolay, Péter (1993): Constitutional Transition and Legal Continuity. *Connecticut Journal of International Law*, Vol. 8, No. 2, 559–574.
- Pokol Béla (2003): *Jogszociológiai vizsgálódások*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Rau, Zbigniew et al. (ed.) (2014): *Tocquevillian Ideas. Contemporary European Perspectives*. UPA, New York.
- Stein, Peter (1999): *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/cbo9780511814723>.

- Strömholm, Stig (1981): *An Introduction to Swedish Law*. Springer, Uppsala, <https://doi.org/10.1007/978-94-017-4347-1>.
- Takács Péter (2000): *Nehéz jogi esetek*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Tárkány Szűcs Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Uotila, Jaakko (1996): *The Finnish Legal System*. Finnish Lawyers Publishing Company, Helsinki.
- Van Hoecke, Mark – Werrington, Mark (1998): Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrine: Towards a New Model for Comparative Law. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 47, No. 3, 495–536, <https://doi.org/10.1017/s0020589300062163>.
- Varga Csaba (1979): *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Varga Csaba (1992): Európai integráció és a nemzeti jogi kultúrák egyedisége. *Jogtudományi Közlöny*, 47. évf., 10. sz.
- Visegrády Antal (1999): *Angolszász jog és politika*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Visegrády Antal (2003): *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Aula Kiadó, Budapest.
- Visegrády, Antal (2011): Um balanço das transformações democráticas no Centro-Leste Europeu. *Revista Brasileira de Estudos Políticos*, No. 103, 11–41, <https://doi.org/10.9732/P.0034-7191.2011v103p12>.
- Visegrády, Antal (2013): Prawo sedziowskie na Węgrzech. *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, Vol. 2, No. 2, 6–21, <https://doi.org/10.14746/fped.2013.2.2.13>.
- Watson, Alan (1974): *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Scottish Academic Press, Edinburgh.
- Zirk-Sadowski, Marek (2011): Court as Judges Interpretative Community. *Jura*, 17. évf., 1. sz., 142–150.
- Zweigert, Konrad – Kötz, Hein (1971): *Einführung in die Rechtsvergleichung*. Mohr, Tübingen.